

Η Αναγέννηση της «Συνεπούς Αριστεράς» και η αναγκαιότητα για ανασύσταση του κομμουνιστικού κινήματος

γράφουν οι ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΡΚΟΛΑΚΗΣ* και ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΑΗΣ*

Στο παρόν άρθρο θα επιχειρήσουμε μια σύντομη παρουσίαση της πρώτης πενταετίας (1963-1968) του μαρξιστικού-λενινιστικού κινήματος στην Ελλάδα σε δυο σκέλη: αφενός μέσα από μια ιστορική περιοδολόγηση, που περιλαμβάνει και τα γεγονότα της δεκαετίας του 1950, τα οποία οδήγησαν στη συγκρότηση αυτού του ιδεολογικού και πολιτικού ρεύματος· αφετέρου μέσα από την ανάλυση βασικών συστατικών κειμένων της περιόδου, τα οποία θα διαβαστούν κριτικά και σε αντιπαραβολή για να αναδειχθούν οι διαφορετικές προσεγγίσεις και αντιλήψεις των βασικών στελεχών του κινήματος της περιόδου αυτής. Και τα δυο σκέλη επιχειρούν να αναδείξουν τις βασικές θέσεις, τις αντινομίες, αλλά και το γεγονός ότι αυτό το κίνημα, όπως και όλα τα κινήματα, δεν ήταν ενιαίο και αδιαίρετο αλλά συνυπήρχαν σε αυτό διαφορετικές αντιλήψεις, θέσεις και απόψεις, λ.χ., στα επίπεδα της ανάλυσης της πραγματικότητας και κατ' επέκταση της χάραξης στρατηγικής και τακτικής για το κίνημα, ορισμένες εκ των οποίων αποδείχθηκαν ανταγωνιστικές και ασυμβίβαστες για περαιτέρω κοινή πορεία.

Προκειμένου να κατανοήσει κανείς τι ήταν το λεγόμενο μαρξιστικό-λενινιστικό κίνημα πρέπει πρώτα να προχωρήσει στην εξής διαπίστωση: Το μ-λ κίνημα, τόσο στην Ελλάδα, όσο και διεθνώς, δεν ήταν ένα, δεν ήταν ενιαίο και δεν ήταν ιδεολογικά και πολιτικά ενοποιημένο εν γένει. Και εδώ δεν αναφερόμαστε στις διάφορες διασπάσεις που προέκυψαν στην πορεία του αλλά στις απαρχές του. Οι ρίζες του εδράζονται στα υποκείμενα δυο πολιτικών γεγονότων: Πρώτον, της λεγόμενης 6ης Πλατιάς Ολομέλειας της ΚΕ της 3ης Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ που έλαβε χώρα το 1956, μετά το περιβόητο 2οό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, κατά την οποία καθαιρέθηκε ο μέχρι τότε γενικός γραμματέας του ΚΚΕ Νίκος Ζαχαριάδης σε μια αντικαταστατική διαδικασία. Δεύτερον, στα γεγονότα της Τασκένδης που προηγήθηκαν –το 1955– (Δανιηλίδης, 1990: 240-242), με συγκρούσεις ανάμεσα στα μέλη της τότε πλειοψηφίας του κόμματος και της μειοψηφίας που προετοιμαζόταν να χριστεί πλειοψηφία κατά την 6η Ολομέλεια έχοντας τις σοβιετικές ευλογίες (Δανιηλίδης, 1990: 243-249). Μετά την 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ και το 2οό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, ξέσπασαν αντίστοιχες ιδεολογικοπολιτικές –αυτή τη φορά– συγκρούσεις ανάμεσα στους εξόριστους και φυλακισμένους κομμουνιστές, με πιο σημαντική αυτή στον Άν-Στράτη, όπου βρίσκονταν τότε χιλιάδες εξόριστοι (Στεφάνου, 2002: 147-155 και [Χοντζέας], 1976).¹

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω ξεκίνησαν δύο παράλληλα προπλάσματα αυτού που είναι σήμερα γνωστό ως μ-λ κίνημα. Η σταδιακή συγκρότηση δύο πολιτικών κινήσεων, μία ανάμεσα στους πολιτικούς πρόσφυγες που βρίσκονταν στο ανατολικό μπλοκ και μία ανάμεσα στους εξόριστους, κυρίως του Άν-Στράτη. Ακόμη κι αυτές οι δύο κινήσεις περιέκλειαν αγωνιστές, οι οποίοι είτε κατέληξαν σε αυτές από διαφορετικές

αφετηρίες είτε είχαν διαφορετικές στοχοθεσίες ή και τα δυο. Αρκετά σχηματικά, υπήρξαν αυτοί που διαφώνησαν με την καθάρση Ζαχαριάδη διότι ήταν «ζαχαριαδικός», υπήρξαν κι αυτοί που διαφώνησαν λόγω της αντικαταστατικότητας της διαδικασίας και υπήρξαν κι αυτοί οι οποίοι, χωρίς να υποτιμούν τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, διαφώνησαν με το νέο πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε στο ΚΚΕ και το ΚΚΣΕ. Υπήρξε ένα μεγάλο τμήμα αυτού του κόσμου που πίστευε στην «αναμόρφωση» του ΚΚΕ και της ΕΔΑ και είτε επιδίωκαν να αποτελέσουν μοχλό πίεσης προς αυτή την κατεύθυνση είτε, πολύ απλά, βρέθηκαν εκτός κόμματος παρά τη θέλησή τους, ενώ άλλοι θεωρούσαν πως η «ρεβιζιονιστική στροφή» ήταν ανεπιστρεπτή και χρειαζόταν η διαμόρφωση νέων πολιτικών και οργανωτικών όρων για μια επαναστατική Αριστερά. Αλλά ακόμη και στους τελευταίους υπήρχε ένα μεγάλο τμήμα που θεωρούσε πως μέχρι τις πιο πάνω πολιτικές διαδικασίες η πολιτική γραμμή ήταν γενικά σωστή, άρα αυτό που χρειαζόταν ήταν απλά μια «αναγέννηση» του παλιού (καλού και επαναστατικού ΚΚΕ).

Αυτές οι ταλαντεύσεις και οι επακόλουθοι συμβιβασμοί των διαφόρων τάσεων προκειμένου να διατηρηθούν οι λεπτές και εύθραυστες ισορροπίες οδήγησαν σε παλινωδίες και κατά καιρούς σε αδράνεια, ενώ σε μεγάλο βαθμό υπονόμισαν ένα κίνημα που κατά διαστήματα έδειξε να έχει μεγάλη δυναμική. Το μη ξεκαθάρισμα θέσεων για μεγάλο διάστημα, λ.χ., για το ζήτημα Ζαχαριάδη, οδήγησε σε σειρά προβλημάτων και διασπάσεις στο πλαίσιο της οργάνωσης των πολιτικών προσφύγων.²

1. Στο άρθρο του ο Στέφανος Στεφάνου δίνει την οπτική του ΚΚΕ Εσωτερικού, ενώ ο Χοντζέας σε άρθρο το οποίο δημοσιεύθηκε σε τρεις συνέχειες εκφράζει την άποψη της ΟΜΑΕ και μετέπειτα ΚΚΕ(μ-λ).

2. Το ζήτημα αυτό είναι αρκετά περίπλοκο και εκφεύγει της θεματικής του εν λόγω άρθρου. Η περιπλοκότητα της περίπτωσης Ζαχαριάδη οφείλεται όχι μόνο στο συμβολικό και πολιτικό κεφάλαιο το οποίο κουβαλούσε ο Ζαχαριάδης με την όποια αντανάκλαση είχε αυτό στη μεγάλη μάζα των πολιτικών προσφύγων, αλλά και στο γεγονός ότι ο ίδιος ο Ζαχαριάδης δεν είχε ξεκαθάρισει θέση στη διαμάχη με αυτό που σχηματικά ονομάστηκε σοβιετικός ρεβιζιονισμός. Κι αυτό παρότι αρχικά υπήρξε θετικός

Αντίστοιχα, το ζήτημα του μέχρι πού φθάνει η κριτική στην ΕΔΑ και μια επακόλουθη ξεκάθαρη θέση περί αναγκαιότητας άλλου αυτόνομου και αυτοδύναμου πολιτικού φορέα οδήγησε σε καθυστερήσεις στο εν Ελλάδι μ-λ κίνημα, το οποίο έφτασε να δημιουργήσει πολιτικό φορέα –τη Συνεπή Πολιτική Αριστερή Κίνηση (ΣΠΑΚ)– μόλις τον Απρίλιο του 1967, ενώ είχε ήδη συσσωρεύσει πολιτικές δυνάμεις σε μια σειρά από χώρους (φοιτητικό, οικοδόμοι, σερβιτόροι), σε πόλεις και περιοχές (Δραπετσώνα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Κομοτηνή, Ξάνθη) ήδη από πολύ νωρίτερα. Αυτό το τελευταίο είναι πολύ σημαντικό, διότι, ενώ ήδη από πολύ νωρίς το μ-λ κίνημα προπαγάνδιζε τον κίνδυνο πραξικοπήματος, ουσιαστικά δεν έκανε τίποτα οργανωτικά για να προετοιμαστεί ενώ αναλωνόταν σε αυτά τα εσωτερικά του ζητήματα.

Ο εκδοτικός οίκος «Ιστορικές Εκδόσεις» και η μηνιαία πολιτική επιθεώρηση *Αναγέννηση*

Το 1963 ιδρύεται ο εκδοτικός οίκος «Ιστορικές Εκδόσεις», ο οποίος εκδίδει ως πρώτο βιβλίο τη *Σύντομη ιστορία της Κινεζικής Επανάστασης*.³ Ο εκδοτικός οίκος αποτελούσε ένα συλλογικό πολιτικό εγχείρημα ομοϊδεατών πρώην πολιτικών εξόριστων οι οποίοι απελευθερώθηκαν σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και μέχρι το κλείσιμο του στρατοπέδου του Άν-Στράτη, το 1962. Επρόκειτο για μέλη της ΕΔΑ που διαφωνούσαν με την 6η Ολομέλεια, το 2ο Συνέδριο και τις αντίστοιχες πολιτικές αποφάσεις της ΕΔΑ. Οι τέσσερις βασικοί συντελεστές ήταν οι Γιάννης Χοντζέας, Ισαάκ Ιορδανίδης, Αριστείδης Τσαμπάζης και Δημήτρης Κανιάρης,

προς την κριτική του ΚΚ Κίνας στο τέλος προέκρινε μια «κριτική εκ των έσω», και όχι μια ριζική, και συνεπακόλουθα και οργανωτική ρήξη, φτάνοντας στο σημείο να καταγγέλλει κι όσους το επέλεξαν.

3. Το 2010 επανεδόθηκε από τις εκδόσεις ΚΨΜ.

με προεξέχοντες τους πρώτους δύο στο σύνολο της πορείας του μ-λ κινήματος. Ο στόχος τους ήταν καταρχάς να αποκτήσουν ένα όχημα για συγκρότηση μιας διάφορης από την ΕΔΑ ιδεολογικής και πολιτικής ταυτότητας. Μπορεί κανείς με σχετική ευκολία να κατανοήσει την πρώτη επιλογή τίτλου αλλά και όσων ακολούθησαν, εάν αναλογιστεί το πλαίσιο της εποχής και την ανοιχτή ιδεολογικοπολιτική σύγκρουση μεταξύ ΕΣΣΔ και Κίνας. Η επιλογή έκδοσης του συγκεκριμένου τίτλου, παρότι οικονομικά αποτυχημένη, έπαιξε τον προσδοκώμενο ρόλο: αφενός διότι ο εκδοτικός οίκος μπόρεσε να αποτελέσει τον πόλο συσπείρωσης διαφωνούντων ΕΔΑϊτών και να αποκτήσει ένα διακριτό πολιτικό στίγμα, αφετέρου διότι μπόρεσε να φέρει σε επαφή τον αρχικό αυτό πυρήνα αγωνιστών της δεκαετίας του 1940 με τη νέα γενιά φοιτητών αλλά και εργαζομένων –κυρίως οικοδόμων–, η οποία ριζοσπαστικοποιείται ραγδαία από τα Ιουλιανά κι έπειτα. Επιπλέον, μέσω του Ελληνο-Κινεζικού Συνδέσμου, στον οποίο προήδρευε η Μπεάτα Κιτσίκη, αποκτήθηκε απευθείας επαφή με Κίνα και, άρα, υπήρχε άμεση τροφοδοσία με τα ιδεολογικοπολιτικά υλικά του παγκόσμιου μαρξιστικού-λενινιστικού κινήματος. Από τον Οκτώβριο του 1964 εκδίδεται και η μηνιαία επιθεώρηση *Αναγέννηση* η οποία περιείχε σχόλια και άρθρα τα οποία παρήγαγε ο κύκλος αυτός όσο και μεταφράσεις κειμένων τα οποία προέρχονταν είτε από τις εκδόσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, είτε των μ-λ οργανώσεων και κομμάτων διεθνώς.

Από την εκδοτική στην πολιτική ομάδα και έπειτα στη Δικτατορία

Η ανάπτυξη του κύκλου γύρω από τις «Ιστορικές Εκδόσεις» και την *Αναγέννηση* αναβάθμισε τις απαιτήσεις για οργανωτικές απολήξεις. Συγκεκριμένα, υπήρχε ένας κύκλος φοιτητών και εργαζόμενων νεολαίων, τόσο σε Αθήνα

όσο και στη Θεσσαλονίκη, ο οποίος είχε διαχωριστεί από την ΕΔΑ και τη Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη ήδη από το 1965, ο οποίος προχώρησε το 1966 σε συγκρότηση φοιτητικής παράταξης, της Προοδευτικής Πανσπουδαστικής Συνδικαλιστικής Παράταξης (ΠΠΣΠ), και συνδικαλιστικής παράταξης στο χώρο της εστίασης (στο πλαίσιο της Ένωσης Υπαλλήλων Εστιατορίων Αθηνών - Περιχώρων), της Συνεπούς Προοδευτικής Συνδικαλιστικής Παράταξης (ΣΠΣΠ). Η συνδικαλιστική παρουσία σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη αλλά και σε μια σειρά από πόλεις και γειτονιές πέραν των δυο μεγάλων αστικών κέντρων (Δραπετσώνα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη) ή ακόμη και εκτός Ελλάδας (Δυτικό Βερολίνο, ανατολικό μπλοκ, Αυστραλία) έθετε επιτακτικά το ζήτημα «τι να κάνουμε;».

Η συζήτηση αυτή καταλήγει στη δημιουργία μιας εβδομαδιαίας εφημερίδας, του *Λαϊκού Δρόμου*, του οποίου το πρώτο φύλλο εκδίδεται στις 29 Ιανουαρίου 1967. Παράλληλα, στον αρχικό κύκλο των πρώην πολιτικών εξόριστων, διευρυμένο από φοιτητές, συνεχίζεται η συζήτηση που αφορά στην οργανωτική συγκρότηση ενός νέου πολιτικού φορέα. Αυτή η συζήτηση προκάλεσε και την πρώτη ρήξη εντός του μ-λ κινήματος. Συγκεκριμένα, τμήμα της ομάδας, αποτελούμενο από πρώην πολιτικούς εξόριστους, δεν επιθυμούσε τη δημιουργία, οργανωμένη, νόμιμη παρέμβαση των μαρξιστών-λενινιστών σε αντιδιαστολή με την ΕΔΑ. Επιθυμούσε την κριτική εξ αριστερών, διατηρώντας ταυτόχρονα αυταπάτες για στελέχη της ΕΔΑ τα οποία θα άλλαζαν τα πράγματα από τα μέσα και προς τα αριστερά, παλεύοντας για μια «διόρθωση» της γραμμής και αλλαγή των εσωτερικών συσχετισμών δύναμης προς όφελος των οπαδών της επαναστατικής γραμμής. Ως εκ τούτου, θεώρησαν ότι η δημόσια παρουσία μιας εναλλακτικής και αντιπαραθετικής πολιτικής πλατφόρμας θα «έκαιγε» τις γέφυρες με την ΕΔΑ. Αυτή η εσωτερική αντιπαράθεση είχε ως αποτέλεσμα την κωλυσιεργία στη

λήψη μιας καταληκτικής απόφασης επί του θέματος, με αποτέλεσμα, μόλις τον Απρίλιο του 1967, λίγες μόνο μέρες πριν το στρατιωτικό πραξικόπημα, σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα ιδρύθηκε η Συνεπής Πολιτική Αριστερή Κίνηση (ΣΠΑΚ). Μετά το πέρας της σύσκεψης η προαναφερθείσα ομάδα αποχώρησε. Στις 15 Απριλίου δημοσιεύονται οι «Θέσεις της ΣΠΑΚ» στον *Λαϊκό Δρόμο*.

Το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου ανατρέπει τα δεδομένα. Ο ένας εκ των δύο βασικών συντελεστών του κινήματος, ο Ισαάκ Ιορδανίδης, συλλαμβάνεται, όπως και αρκετά στελέχη, κυρίως της επαρχίας. Η συντριπτική πλειοψηφία των φοιτητών αλλά και βασικά στελέχη της ΣΠΑΚ, όπως ο Γιάννης Χοντζέας και η Ρόζα Οικονόμου, διαφεύγουν της σύλληψης. Παρότι το μ-λ κίνημα από αρκετά νωρίς προπαγάνδιζε τον κίνδυνο πραξικοπήματος, με αποτέλεσμα να δέχεται επιθέσεις και προπηλακισμούς εκ μέρους της ΕΔΑ, δεν οργανώθηκε ουσιαστικά για να το αντιμετωπίσει. Πέραν όμως των συλλήψεων είχε να αντιμετωπίσει και βασικές ελλείψεις που θα του επέτρεπαν να οργανώσει τον αντιδικτατορικό αγώνα. Ο Γιάννης Χοντζέας με έναν πυρήνα μελών αναλαμβάνει την καθοδήγηση της οργάνωσης, που μετασχηματίζεται σε Οργάνωση Μαρξιστών-Λενινιστών Ελλάδας (ΟΜΛΕ), και την έκδοση παράνομου τύπου (αρχικά ενός *Πληροφοριακού Δελτίου* κι έπειτα της μηνιαίας εφημερίδας *Προλεταριακή Σημεία*). Ταυτόχρονα και σωστά εκτιμώντας ότι η προοδευτική νεολαία, μη αντέχοντας το ασφυκτικό κλίμα στο εσωτερικό, θα μεταναστεύσει στην Δυτική Ευρώπη, αποφασίζεται μια μικρή ομάδα στελεχών από το χώρο του φοιτητικού κινήματος να διαφύγει –αρχικά στη Γαλλία, όπου υπάρχει ήδη από την προδικτατορική περίοδο δράση της ΠΠΣΠ και της ΣΠΑΚ– προκειμένου να οργανώσει αντιδικτατορική οργάνωση στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα, ο Χοντζέας, αλλά και στελέχη που διέφυγαν στο εξωτερικό αρχίζουν και επεξεργάζονται πολιτικές θέσεις. Αυτός ο κύκλος

κλείνει το 1969, όταν ο ηγετικός πυρήνας υπό την καθοδήγηση του Γιάννη Χοντζέα συλλαμβάνεται και παύει η έκδοση της *Προλεταριακής Σημαίας*. Στη συνέχεια, η αναγκαιότητα επιστροφής στελεχών για την εκ νέου οργάνωση του αντιδικτατορικού αγώνα, παρότι είχε επισημανθεί ουσιαστικά υλοποιήθηκε, ως έναν βαθμό, μόνο μερικούς μήνες πριν την πτώση της χούντας. Ένα ζήτημα που ταλάνιζε μόνιμα τις εσωκομματικές διεργασίες τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια.

Η πιο πάνω περιοδολόγηση επιτρέπει τη σκιαγράφηση και την ιστοριοποίηση της πρώτης φάσης του μ-λ κινήματος στην Ελλάδα.⁴ Στο επόμενο μέρος, μέσω της ανάλυσης δυο βασικών κειμένων, των προγραμματικών θέσεων της ΣΠΑΚ (Απρίλιος 1967) και του κειμένου με τίτλο «Γράμμα από την Ελλάδα» (Αύγουστος 1967), το οποίο αποτέλεσε τις κατευθυντήριες γραμμές της ΟΜΛΕ, θα επιχειρήσουμε τη σκιαγράφηση βασικών κατευθύνσεων και θέσεων, όπως αυτές εκπορεύονταν από τους δυο βασικούς της συντελεστές, τον Ισαάκ Ιορδανίδη και τον Γιάννη Χοντζέα αντίστοιχα, και τη μεταξύ τους διάσταση η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη διάσπαση της ΟΜΛΕ μεταδικτατορικά.

Προσπάθεια διαμόρφωσης προγραμματικών κατευθύνσεων

Στις 15 Απριλίου 1967 δημοσιεύθηκε στον *Λαϊκό Δρόμο*, στο φ. 12, εκτενές κείμενο με τίτλο «Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της ΣΠΑΚ», το οποίο τυπώθηκε και σε ξεχωριστό φυλλάδιο. Πρόκειται για την πρώτη προσπάθεια να παρουσιαστούν

4. Όπως είναι φανερό, η περιοδολόγηση περιορίζεται στον κύκλο της *Αναγέννησης* και δεν περιλαμβάνει τις υπόλοιπες οργανώσεις και ομάδες που εμφανίστηκαν κυρίως στην περίοδο της Δικτατορίας και τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, με σημαντικότερη από αυτές το ΕΚΚΕ. Κάτι τέτοιο υπερβαίνει το πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης.

συγκεντρωμένα και συγκροτημένα οι θέσεις και οι απόψεις του κινήματος της Συνεπούς Αριστεράς για τις διεθνείς εξελίξεις, για την κατάσταση στην Ελλάδα και για το κομμουνιστικό κίνημα σε διεθνές και τοπικό επίπεδο. Είναι φανερό ότι οι θέσεις αυτές έρχονται να αντιπαρατεθούν με τις έως τότε θέσεις της ΕΔΑ και του ΚΚΕ, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί τα προηγούμενα δέκα χρόνια. Γι' αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία να εξεταστούν αντιπαραβολικά, ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε σε ποιον βαθμό είχε φτάσει η πολιτική διαφοροποίηση του υπό διαμόρφωση μαρξιστικού-λενινιστικού κινήματος με τη νέα ηγεσία του ΚΚΕ, πέρα από τις αρχικές διαφωνίες στο θέμα της αντικατάστασης του καθοδηγητικού μηχανισμού. Παρ' όλα αυτά, μια ακόμη σημαντική παράμετρος είναι κατά πόσον το ίδιο το νέο πολιτικό μόρφωμα είχε καταφέρει να ομογενοποιηθεί, ώστε οι θέσεις του να εκφράζουν, τουλάχιστον, την πλειοψηφία των μελών του. Θέτουμε αυτή την παράμετρο όχι μόνο εξαιτίας της κατοπινής διάσπασης κατά τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης και της διαφορετικής πορείας που ακολούθησαν από τότε οι διάφορες τάσεις, αλλά κυρίως διότι τα ίδια τα ντοκουμέντα της περιόδου μάς υποχρεώνουν να εξετάσουμε τις διαφορετικές πολιτικές προσεγγίσεις που ήδη συνυπήρχαν στο εσωτερικό της νέας οργάνωσης.

Για τον σκοπό αυτό, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας άλλο ένα κείμενο που κυκλοφόρησε, παράνομα πλέον, τον Αύγουστο του 1967 στο εξωτερικό με τον τίτλο «Γράμμα από την Ελλάδα», συντάκτης του οποίου ήταν ο Γιάννης Χοντζέας, που είχε καταφέρει να διαφύγει τη σύλληψη και καθοδηγούσε την οργάνωση μέχρι το 1969, οπότε και συνελήφθη. Τα δύο αυτά κείμενα εμπεριέχουν τον πυρήνα των διαφορετικών απόψεων και προσεγγίσεων που θα οδηγήσουν αναπόφευκτα τον Νοέμβριο του 1976 στη διάσπαση της ΟΜΛΕ και στη δημιουργία των ΚΚΕ(μ-λ) και Μ-Λ ΚΚΕ. Εάν, δηλαδή, θέλουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη δημόσια

αντιπαράθεση που έγινε μέσα από τις στήλες των εφημερίδων *Προλεταριακή Σημαία* και *Λαϊκός Δρόμος* από τον Νοέμβριο του 1976 έως τον Ιανουάριο του 1977, πρέπει να ανατρέξουμε ακριβώς στα κείμενα αυτά του 1967.⁵ Παρακάτω λοιπόν, θα παρουσιάσουμε αρκετά συνοπτικά τα κύρια σημεία των δύο αυτών κειμένων.

I.

Στο πρώτο μέρος των «Κατευθύνσεων» γίνεται άμεση αναφορά στη ρήση που επήλθε σταδιακά στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα από τον Φεβρουάριο του 1956 και παγιώθηκε στα τέλη του 1964, ύστερα από τη δημοσίευση των επιστολών που είχαν ανταλλάξει το ΚΚΣΕ και το ΚΚΚ τα προηγούμενα δύο χρόνια.⁶ Κεντρική θέση σ' αυτή την αντιπαράθεση κατέχει η ανάλυση για τη διεθνή κατάσταση στην εν εξελίξει περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και τις σχέσεις του σοσιαλιστικού στρατοπέδου με τις ιμπεριαλιστικές χώρες. Ακολουθώντας το πνεύμα και τα επιχειρήματα των Κινέζων κομμουνιστών για τη Γενική Γραμμή, τονίζεται στις «Κατευθύνσεις» ότι οι Σοβιετικοί «στη θέση της γραμμής για

την ανατροπή του ιμπεριαλισμού πρόβαλλαν τη γραμμή της «συνεργασίας», της «ειρηνικής άμιλλας» και της «ειρηνικής συνύπαρξης με τον ιμπεριαλισμό» («Κατευθύνσεις», 1967: 4) αντί για την υποστήριξη του διεθνούς εργατικού και απελευθερωτικού κινήματος και ακολουθούσαν τη γραμμή του συμβιβασμού για χάρη, υποτίθεται, της παγκόσμιας ειρήνης. Με επιχείρημα τη σωτηρία της ανθρωπότητας, στην πράξη υπηρετούσαν την υποταγή στον πυρηνικό εκβιασμό, οδηγούμενοι σε συνεχείς υποχωρήσεις στις ιμπεριαλιστικές απαιτήσεις. Τα δύο, λοιπόν, σημαντικά ζητήματα της εποχής του Ψυχρού Πολέμου κατά τη δεκαετία του 1960, οι πυρηνικοί εξοπλισμοί και η ανάπτυξη των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων, με αιχμή τον πόλεμο στο Βιετνάμ, αποτελούσαν σημεία τριβής στο εσωτερικό του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος για τον κατάλληλο τρόπο υπεράσπισης της ειρήνης αλλά συγχρόνως και της σύνδεσης με τις νέες ανεξάρτητες χώρες που προέκυπταν από τις επιτυχίες του εθνικοαπελευθερωτικού και αντιιμπεριαλιστικού κινήματος.⁷

Η εισβολή, τον επόμενο χρόνο, των σοβιετικών τεθωρακισμένων στην Τσεχοσλοβακία θα κορυφώσει την αντιπαράθεση, με τους Κινέζους κομμουνιστές να εισάγουν πλέον τον όρο «σοσιαλιμπεριαλισμός», να μιλήσουν για δύο υπερδυνάμεις, δηλαδή να θεωρούν πως η Σοβιετική Ένωση έχει περάσει στο αντίπαλο στρατόπεδο, και για το καθήκον του διεθνούς εθνικοαπελευθερωτικού, αντιιμπεριαλιστικού κινήματος να ενωθεί ενάντια στους δύο ιμπεριαλιστικούς συνασπισμούς, ΝΑΤΟ και Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Εδώ, όμως, υπεισέρχεται το ζήτημα της ενιαίας γραμμής στο εσωτερικό του ΚΚΚ και του υπό διαμόρφωση διεθνούς μ-λ κινήματος, ζήτημα που δεν συνδέεται αποκλειστικά με τις σινο-

5. Παρεμπιπτόντως, ενδεικτικό στοιχείο της ύπαρξης διαφορετικών απόψεων στο εσωτερικό της ΟΜΑΕ αποτελεί το πρώτο φύλλο του μεταδικτατορικού *Λαϊκού Δρόμου* (7 Σεπτεμβρίου 1974), όπου υπάρχουν τρία μόνο ενυπόγραφα άρθρα από τους Ισαάκ Ιορδανίδη, Γιάννη Χοντζέα και Τάκη Τασσόπουλο. Οι δύο τελευταίοι θα εκφράσουν αργότερα διαφορετικές απόψεις στο εσωτερικό του ΚΚΕ(μ-λ).

6. Πρόκειται για τη λεγόμενη *Μεγάλη Αντιπαράθεση για τη Γενική Γραμμή*. Οι «Ιστορικές Εκδόσεις» είχαν εκδώσει το 1965 τις 11 επιστολές που ανταλλάχθηκαν μεταξύ των δύο κομμάτων και σε ξεχωριστές μικρές μπροσουρές κινέζικα κείμενα για το ζήτημα. Στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, το ΚΚΕ είχε εκδώσει από την πλευρά του τη σοβιετική εκδοχή της αντιπαράθεσης. Αναφορές υπάρχουν και στο *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1947-1968*, δεύτερος τόμος, οι οποίες χρήζουν κι αυτές σχολιασμού στο μέλλον. Πληροφοριακά, οι Ινδοί μαοϊστές εξέδωσαν το 2005 μία τρίτομη συλλογή ντοκουμέντων (στα αγγλικά), με κείμενα και από τις δύο πλευρές, που καλύπτει την περίοδο 1956-1963.

7. Όπως γίνεται κατανοητό, οι θέσεις αυτές αντανακλούσαν τις ενστάσεις που είχαν εκφραστεί τα προηγούμενα χρόνια από τις στήλες της *Αναγέννησης* στην πολιτική της ΕΔΑ για το αναπτυσσόμενο κίνημα ειρήνης στην Ελλάδα.

σοβιετικές σχέσεις. Ήδη από τη Σύνοδο του Μπαντούγκ στην Ινδονησία (Απρίλιος 1955), όπου συμμετείχαν χώρες από την Ασία και την Αφρική και είχε ως αποτέλεσμα την ίδρυση του Κινήματος των Αδεσμεύτων, η στάση που κράτησε η κινεζική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Τσου Ενλάι καταδεικνύει ότι η λεγόμενη «θεωρία των τριών κόσμων» είχε ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται από τη δεκαετία του 1950, με την ενεργή συμβολή του ίδιου του Κινέζου πρωθυπουργού που είχε επίσης το στενό έλεγχο του Υπουργείου Εξωτερικών. Η ομιλία, λοιπόν, του Τέγκ Σιαοπίγκ στον ΟΗΕ (Απρίλιος 1974) αποτελεί την κορύφωση μιας εικοσαετούς διαπάλης στο εσωτερικό του ΚΚΚ ως προς την ανάλυση των ενδοϊμπεριαλιστικών αντιθέσεων και τη στρατηγική της παγκόσμιας επανάστασης.⁸

Οι διαρκείς αυτές ιδεολογικές και πολιτικές παλινωδίες του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, ιδίως σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, δεν ήταν πάντα εμφανείς, ιδίως εκ πρώτης όψευς. Ως εκ τούτου, και ειδικά στις περιπτώσεις που δεν γινόταν κριτική ανάγνωση κι ανάλυση της κινεζικής γραμμής, η σύγχυση αυξανόταν. Υπό αυτή την έννοια η ελληνική περίπτωση δεν είναι ιδιαίτερη. Η μελέτη των δυο αυτών κειμένων και οι προσεγγίσεις των συντακτών τους μας βοηθούν να αντιληφθούμε και να ιστοριοποιήσουμε τα προβλήματα που αντιμετώπισε και συνακόλουθα τους περιορισμούς του μ-λ κινήματος διεθνώς. Η προσέγγισή μας δεν θα πρέπει να διαβαστεί ως μια αντιπαραβολή δυο ιστορικών προσωπικοτήτων του ελληνικού μ-λ κινήματος, παρότι δεν μπορεί να αγνοηθεί παντελώς και αυτή η διάσταση. Η οπτική μας θέλει να εισάγει την αναγκαιότητα της κριτικής ανάγνωσης, είτε αυτό αφορά στην αποτίμηση μιας ιστορικής περιόδου, είτε στα πολιτικά πεπραγμένα ενός κινήματος. Αυτό

γίνεται διαμέσου της εξέτασης κατά πόσο τα κείμενα τα οποία εμείς αναλύουμε υπήρξαν τα ίδια αποτέλεσμα μιας τέτοιας κριτικής ανάγνωσης ή όχι και τι προβλήματα παρήγαγε η έλλειψή της. Σχηματικά αναφέρουμε ότι η πολιτική που ακολούθησε το «φιλοκινεζικό» ΚΚ Ινδονησίας σε σχέση με την «εθνική αστική τάξη» η οποία εκφραζόταν πολιτικά από τον Σουκάρνο και αντίστοιχα αυτή του «φιλοσοβιετικού» ΚΚ Χιλής σε σχέση με τον Αλιέντε δεν διαφέρουν ουσιαστικά. Αυτό δεν μπορεί να εξηγηθεί εάν δεν εντοπίσει κανείς: α) την ύπαρξη δυο διαφορετικών γραμμών εντός του ΚΚ Κίνας, β) πώς αυτές εξωτερικεύονται ως προς την εξωτερική πολιτική, γ) κατά πόσο, με ποιο τρόπο και σε ποιο βαθμό, αυτές γίνονται αντιληπτές από τα μ-λ κινήματα διεθνώς.

Η κριτική ανάγνωση θα επέτρεπε τόσο τον εντοπισμό των παλινωδιών, όσο και το να γίνουν αντιληπτά τα κίνητρα της Μεγάλης Προλεταριακής Πολιτιστικής Επανάστασης το 1966, και θα βοηθούσε στην παραγωγή μιας πολιτικής γραμμής από το εκάστοτε κίνημα που θα ήταν περισσότερο μ-λ ή «μαοϊκή» και λιγότερο «φιλοκινεζική». Η επιστροφή στα κείμενα της εποχής μάς βοηθάει στο να εντοπίσουμε κατά πόσο αυτή η προσέγγιση και μεθοδολογία χρησιμοποιήθηκε τότε, παρότι δεν θα πρέπει να εξαντλούμαστε στα κείμενα και θα πρέπει να διερευνήσουμε και την πολιτική πρακτική. Κάτι τέτοιο όμως εκφεύγει των δυνατοτήτων του παρόντος κειμένου λόγω των περιορισμών στην έκταση του κειμένου.

Αντανάκλαση όλων αυτών των γεγονότων μπορούμε να δούμε ήδη στην αντιπαράθεση προδικτατορικά μεταξύ *Αναγέννησης* και *Φίλων Νέων Χωρών* αλλά σταδιακά και στο εσωτερικό της *Αναγέννησης*. Συγκρίνοντας, λοιπόν, σήμερα τα δύο κείμενα που προαναφέραμε, βλέπουμε ότι στις «Κατευθύνσεις» της ΣΠΑΚ δεν γίνεται καμία ιδιαίτερη μνεία στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό αλλά γενικά περιορίζονται σε αναφορές για την αντιπαράθεση και την επιθετικότητα του ιμπεριαλισμού, χωρίς

8. Για περισσότερα πάνω στην εξωτερική πολιτική της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας και την αντίστοιχη πολιτική του ΚΚ Κίνας κατά την εν λόγω περίοδο, βλ. Mais (2015).

δηλαδή να υπεισέρχονται σε ανάλυση των ενδοϊμπεριαλιστικών αντιθέσεων και ανταγωνισμών, όπως επίσης και για το εάν υπάρχει κυρίαρχη δύναμη στο ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο. Εν αντιθέσει, στο «Γράμμα από την Ελλάδα», με αφορμή βέβαια το πραξικόπημα και τον ενεργό ρόλο των Αμερικάνων σ' αυτό, γίνεται ξεκάθαρη πια αναφορά στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό: «Τα κύρια χαρακτηριστικά που συνθέτουν το δι-εθνές πλαίσιο σήμερα είναι η επεμβατική και επιθετική πολιτική των ιμπεριαλιστών και κυρίως των Αμερικάνων σε όλο τον κόσμο» («Γράμμα», 1967: 2). Κατά τη γνώμη μας, εδώ ακριβώς υπονοείται η διάσταση απόψεων που θα εκδηλωθεί ρητά το 1976 στο ερώτημα ποιος είναι ο κύριος εχθρός στην Ελλάδα. Για την τάση που εκφράστηκε με το ΚΚΕ(μ-λ), ο κύριος εχθρός ήταν ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός, διαφωνώντας με την άποψη ότι το ΝΑΤΟ ήταν σε σήψη και διάλυση, άποψη που επιδίωκε να τονιστεί ο πρωτεύων ρόλος του σοβιετικού σοσιαλιμπεριαλισμού και στην Ελλάδα (βλ. ΠΣ, φ. 2, 27/11/76).

II.

Για να παρουσιαστούν οι προγραμματικές κατευθύνσεις και οι πολιτικοί σκοποί της ΣΠΑΚ, στο κείμενο προβάλλεται μια συνοπτική ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας, οι οικονομικές συνθήκες και ο ρόλος του ξένου παράγοντα: «Η Ελλάδα είναι μια χώρα με μέση καπιταλιστική ανάπτυξη και με ορισμένα μισοφουδαρικά υπολείμματα, οικονομικά καθυστερημένη και ολόπλευρα εξαρτημένη από τον ξένο και, πριν απ' όλα, τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό» («Κατευθύνσεις», 1967: 11). Γίνεται αμέσως φανερό ότι η συγκεκριμένη ανάλυση στηρίζεται στις θέσεις που είχε υιοθετήσει το ΚΚΕ από τον Γενάρη του 1934 στην 6η Ολομέλεια της 4ης ΚΕ υπό την καθοδήγηση της Κομιντέρν. Δίνεται, δηλαδή, ιδιαίτερη έμφαση στο διαχρονικό καθεστώς της εξάρτησης και στον από-

λυτο έλεγχο των πολιτικών διεργασιών μεταπολεμικά από τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό.

Εδώ ακριβώς όμως περιπλέκονται τα πράγματα. Η απόφαση του 1934 γράφτηκε κυρίως από στελέχη της Κομιντέρν, τα οποία, όπως φαίνεται, ήταν επηρεασμένα από τον τρόπο ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Κεντρική Ευρώπη και τη Ρωσία χωρίς να γνωρίζουν σε βάθος τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής περίπτωσης. Γι' αυτό και οι αποκλίσεις στις αναλύσεις της ελληνικής κοινωνίας δεν περιορίζονται στην αντιπαράθεση με τους Πουλιόπουλο, Μάξιμο κ.λπ. αλλά εκφράζονται και μέσα στο ΚΚΕ, αφού όπως θα δούμε και παρακάτω οι νέες θέσεις δεν είχαν γίνει αποδεκτές στο σύνολό τους.⁹ Συν τοις άλλοις, τα επόμενα χρόνια σημεία των θέσεων του 1934 ερμηνεύονται με διάφορους τρόπους. Στις θέσεις του 1934 επισημαίνεται ότι οι κυρίαρχες τάξεις στην Ελλάδα προσαπάθησαν στο παρελθόν, μέσω του ιδεολογήματος της Μεγάλης Ιδέας, να υλοποιήσουν τους δικούς τους ιμπεριαλιστικούς σκοπούς (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 71) και ότι η ελληνική μπουρζουαζία συνεχίζει να έχει αρπαχτικές διαθέσεις (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 84). Επίσης, σε εκτενή συνέντευξή του στον *Ριζοσπάστη* (24, 25, 26-01-1934) ο Ζαχαριάδης απορρίπτει τη θέση των Αρχαιομαρξιστών ότι η Ελλάδα αποτελεί ξένη αποικία, αλλά «προσαρμόζει και επιδιώκει

9. Οι διαφωνίες για τον χαρακτήρα της επανάστασης (λαϊκοδημοκρατική ή σοσιαλιστική) αποτελούν απλώς το επιστέγασμα των δυσκολιών που υπήρχαν στην ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας. Εκτός όλων των άλλων, βασική δυσκολία αποτέλεσε η υποτίμηση των επιπτώσεων των μεσοπολεμικών αγροτικών μεταρρυθμίσεων. Με την εξαίρεση ίσως του Χαρ. Τρικούπη, οι αστικές πολιτικές δυνάμεις (Κουμουνδούρος, Βενιζέλος κ.ά.) προτιμούσαν τη διευρυμένη μικροϊδιοκτησία, παρά την αύξηση της μισθωτής εργασίας. Ειδικά στον Μεσοπόλεμο ο εφιάλτης της Οκτωβριανής Επανάστασης, υποχρέωσε την ελληνική αστική τάξη να κατευθύνει την πλειοψηφία των προσφύγων στον αγροτικό τομέα και όχι προς τη βιομηχανία ως φτηνό εργατικό δυναμικό. Έτσι κι αλλιώς, είχε ήδη την εμπειρία 100 χρόνων στην άγρια εκμετάλλευση των φτωχών αγροτών.

παράλληλα την πραγματοποίηση των δικών της ιμπεριαλιστικών επιδιώξεων». ¹⁰ Όμως, η Πολιτική Απόφαση του βου Συνεδρίου (Δεκέμβρης 1935) αναφέρεται στο «ξεπούλημα» της χώρας (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 89), όρος που δεν υπάρχει πουθενά στο κείμενο του 1934.

Για να είμαστε, λοιπόν, περισσότερο ακριβείς, οι προγραμματικές κατευθύνσεις της ΣΠΑΚ θα πρέπει να εξεταστούν σε σχέση: α) με τα προγραμματικά κείμενα του ΚΚΕ της επόμενης περιόδου, ξεκινώντας από το «Λαοκρατία και Σοσιαλισμός» (1943) και φτάνοντας στο 1961 με το 8ο Συνέδριο, β) με τα κείμενα του Μάο της περιόδου 1940-1949 τα οποία εμφανέστατα αξιοποιήθηκαν από τα στελέχη της *Αναγέννησης*, ενώ συγχρόνως ενδείκνυνται για συγκριτική αντιπαράβολή με το πρόγραμμα του ΚΚΕ. Φυσικά, εδώ δεν μπορεί να γίνει αναλυτική κριτική παρουσίαση των κειμένων του ΚΚΕ, αλλά πρέπει να επισημανθεί η αναμενόμενη επίδραση της συγκυρίας όταν συντάσσονται. Στο κείμενο του 1943, η ναζιστική κατοχή θέτει υποχρεωτικά το θέμα της εθνικής απελευθέρωσης και του αντιφασιστικού αγώνα (αποσιωπώντας τον ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα του εχθρού) με εκτεταμένες αναφορές στη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους και τα χαρακτηριστικά της επανάστασης του 1821. Η ανάλυση βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στις αντίστοιχες μεσοπολεμικές συζητήσεις για το σχετικό ζήτημα και εμπεριέχει τον πυρήνα της άποψης για τη «συνέχεια του ελληνικού έθνους» από μαρξιστική, υποτίθεται, σκοπιά, η οποία παρουσιάστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 με πιο ολοκληρωμένο και επιστημονικό λόγο από τον Νίκο Σβορώνο. ¹¹ Το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας στηρίζεται από την «καταπληκτική πλειοψηφία του λαού», αφού μόνο «η αντιδραστική εκμεταλλεύτρια μεγάλη κεφαλαιοκρατία

δε θέλει να ξεσκαλωθεί ο τόπος και ο λαός μας» (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 137). Δεν θα ήταν, λοιπόν, αυθαιρεσία να συνδέσουμε αυτή τη θέση με τις αναλυτικές αναφορές στη «μεσαία αστική τάξη» καθώς και στην «εθνική αστική τάξη» που συναντάμε πλέον στο μετέπειτα πρόγραμμα του ΚΚΕ, το οποίο άρχισε να συζητείται στην 7η Ολομέλεια της ΚΕ της 3ης Συνδιάσκεψης (1957) και ψηφίστηκε το 1961 στο 8ο Συνέδριο, ενώ είχαν ήδη υιοθετηθεί από το 1956 στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, λίγους μήνες μετά την αποπομπή του Ζαχαριάδη.

Ας δούμε πώς αντιμετώπιζε ο Μάο, την ίδια εποχή (1940), εν μέσω της ιαπωνικής κατοχής, το εθνικό ζήτημα. Με αφετηρία τη θέση του Στάλιν ότι «το εθνικό ζήτημα είναι ουσιαστικά ζήτημα αγροτικό», ο Μάο υποστήριζε ότι «ο αντι-ιαπωνικός πόλεμος είναι ουσιαστικά ένας αγροτικός πόλεμος» (Μάο, 1975α: 53), που σκοπό έχει την επικράτηση της Νέας Δημοκρατίας, δηλαδή την κυριαρχία της εργατο-αγροτικής συμμαχίας. Η επιμονή στην ταξική προσέγγιση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα σε μια κατεχόμενη και ημι-αποικιακή χώρα φαίνεται επίσης από τον άρρηκτο σύνδεσμο του αντι-ιαπωνικού με τον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα υπό την ηγεσία ενός ενιαίου μετώπου (Μάο, 1975α: 28), ενώ η αστικοδημοκρατική επανάσταση, μετά την εμπειρία του Οκτώβρη, είχε πλέον νέα χαρακτηριστικά και αποτελούσε τμήμα της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης (Μάο, 1975α: 17). ¹² Ακολουθώντας με συνέπεια το πρόγραμμα για τη Νέα Δημοκρατία, το ΚΚΚ έθεσε έγκαιρα το ζήτημα της ιμπεριαλιστικής επιθετικότητας των πρώην συμμάχων στο μεταπολεμικό τοπίο και τη συνέχιση του ένοπλου αγώνα μέχρι την κατάκτηση της εξουσίας.

Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι οι προγραμματικές κατευθύνσεις της ΣΠΑΚ αποφεύγουν να στραφούν στο ζαχαριαδικό σχέδιο προγράμματος του

10. <http://vathnikokkino.gr/archives/84095>.

11. Νίκος Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Πόλις, Αθήνα 2004.

12. Για τη σύνδεση εθνικού και ταξικού αγώνα, αναλυτικότερα βλ. Μάο, 1975β: 10-11.

1954, που μιλούσε, εκτός των άλλων, για σοσιαλιστική επανάσταση. Οι αντιζαχαριαδικοί, τόσο στην 6η όσο και στην 7η Ολομέλεια, κατηγόρησαν επίμονα τις θέσεις του Ζαχαριάδη για το πρόγραμμα, εστιάζοντας ακριβώς σε αυτό το σημείο, της σοσιαλιστικής επανάστασης, με τον Θεό να υποστηρίζει ότι ο Ζαχαριάδης διαφωνούσε με το πρόγραμμα του 1934 (*Πρακτικά*, 2010: 125) και τον Βέττα να τον κατηγορεί ότι ήδη από το 1945 υπονόμει τη θέση για λαϊκοδημοκρατική επανάσταση και προετοιμάζε την αποδοχή της θέσης για σοσιαλιστική (*Πρακτικά*, 2011: 247-249). Αν κι ο ίδιος ο Ζαχαριάδης αρνήθηκε τις κατηγορίες (*Πρακτικά*, 2011: 228-229), το ζήτημα αυτό ποτέ δεν διευκρινίστηκε εντελώς.¹³ Το σημαντικότερο όμως είναι ότι η νέα καθοδήγηση αναπαρήγαγε τη θεωρία των σταδίων που είχε παρερμηνήσει ήδη στα προηγούμενα προγραμματικά κείμενα του ΚΚΕ: 1) στο κεφ. 11 της Προγραμματικής Διακήρυξης του 1943 τίθεται το αίτημα της «Προσωρινής Κυβέρνησης απ' όλα τα εθνικά κόμματα και οργανώσεις» πριν από το στάδιο της Λαϊκής Δημοκρατίας (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 136). Η συνεπής προσήλωση σ' αυτό το αίτημα οδήγησε τελικά στις συμφωνίες Λιβάνου και Καζέρτας. 2) στις Αποφάσεις του 7ου Συνεδρίου (1945) υπεισέρχεται το στάδιο της «πατριωτικής κυβέρνησης» (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 246), ενώ στο Σχέδιο Προγράμματος που είχε κατατεθεί στο 7ο Συνέδριο δηλώνεται ρητά η δυνατότητα «του ειρηνικού περάσματος στο σοσιαλισμό» (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 166). Για να φτάσουμε στο Πρόγραμμα του 8ου Συνεδρίου όπου γίνεται πλέον λόγος για «Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή» και την «πάλη για την ειρηνική πραγματο-

13. Σύμφωνα πάντως με τις μαρτυρίες δύο παλαιών στελεχών του ΚΚΕ που ακολούθησαν εκ διαμέτρου αντίθετη πορεία, ο Ζαχαριάδης όχι μόνο ζήτησε από την ΚΔ να αποφασίσει το ΚΚΕ μόνο του για τον χαρακτήρα της επανάστασης, αλλά πράγματι προέκρινε τη σοσιαλιστική (Δανιηλίδης, 1990: 90-92 και Νεφελούδης, 1974: 57-58).

ποίηση της αλλαγής» (*Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, 2008: 310 και 321).

Παρότι, λοιπόν, οι «Κατευθύνσεις» αποφεύγουν τα παραπάνω συγκεκριμένα σημεία των προηγούμενων προγραμμάτων, παραμένουν όμως στενά επηρεασμένες από τις «εθνοικονομικές» εμμονές. Η ελληνική αστική τάξη μετά τον εφιάλη της δεκαετίας του 1940, όταν βρέθηκε πολύ κοντά στην απώλεια της εξουσίας της στη χώρα, την οποία διατήρησε μόνο χάρη στην ιμπεριαλιστική επέμβαση, είχε αποδεχθεί μια σχέση με τους ξένους που επέτρεπε τη συγκεκριμένη ανάλυση, σύμφωνα με την οποία η χώρα ήταν «προτεκτοράτο των ιμπεριαλιστών». Με άλλα λόγια, είχε καταλυθεί οποιαδήποτε έννοια εθνικής ανεξαρτησίας και κυριαρχίας, με τις κυβερνήσεις να ακολουθούν τυφλά πολιτική υποτέλει-ας και να έχουν καταντήσει τη χώρα ένα απλό γρανάζι του ΝΑΤΟ.¹⁴ Όμως, αυτού του είδους η ερμηνεία του όρου «εξάρτηση» αποκλίνει σε σημαντικό βαθμό από τον τρόπο που το έθετε το πρόγραμμα του 1934, όπου πουθενά δεν υπάρχει αναφορά σε υποτέλειες και υποδουλώσεις. Η προσήλωση στο πνεύμα των προηγούμενων προγραμμάτων του ΚΚΕ φαίνεται και στην επιμονή, εν έτει 1967, στα «μισοφροουδαρικά υπολείμματα» στην ελληνική κοινωνία, παρά τις σημαντικές αλλαγές που είχαν επέλθει στον αγροτικό χώρο κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Συν τοις άλλοις, στις «Κατευθύνσεις» συναντάμε ένα σημαντικό νέο στοιχείο στην ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας κι αυτό

14. Η προσέγγιση αυτή άρχισε να τροποποιείται στις αναλύσεις της ΟΜΛΕ μετά την πτώση της χούντας, με αναφορές πλέον στην διείσδυση και τον ρόλο των κυριότερων ευρωπαϊκών κρατών, δίνοντας έμφαση στους ανταγωνισμούς μεταξύ Ευρώπης και ΗΠΑ και τον επιδιωκόμενο συμβιβασμό που επιθυμούσε το αστικό πολιτικό σύστημα, αναδιαπραγματεύσιμο τις εξαρτησιακές σχέσεις. Γι' αυτό από την πλευρά της ΟΜΛΕ έμπαινε το αίτημα «κατάργησης κάθε συμφωνίας που φέρνει τη σφραγίδα της υποτέλειας» (*Λαϊκός Δρόμος*, φ. 1, 7/9/74, στο άρθρο «Όχι όπως πριν» υπογεγραμμένο από τον Χοντζέα).

είναι η αναφορά στην ύπαρξη «μεσαίας αστικής τάξης» που τα συμφέροντά της, «σε ορισμένο βαθμό», θίγονται από «το καθεστώς της οικονομικής κυριαρχίας του ξένου ιμπεριαλισμού στη χώρα» («Κατευθύνσεις», 1967: 16). Δυστυχώς δεν υπάρχει καμία αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, ώστε να μπορούμε να δούμε κατά πόσο συγκλίνει με την προσέγγιση του ΚΚΕ, κυρίως μετά το 1956, για τη μεσαία και την εθνική αστική τάξη ή προσπαθεί περισσότερο να αξιοποιήσει τη μαοϊκή προσέγγιση για τη «μεσαία αστική τάξη» στην οποία όμως ρητά περιλαμβάνεται και η εθνική αστική τάξη (Μάο, 1975γ: 7-9), τη στιγμή μάλιστα που δεν υπάρχει η παραμικρή αναφορά για εθνική αστική τάξη στην Ελλάδα.

Όσον αφορά το «Γράμμα», επιδιώκεται αναλυτικότερη παρουσίαση ορισμένων ζητημάτων με την απόπειρα συνοπτικής σκιαγράφησης των τάξεων στην ελληνική κοινωνία. Ο συντάκτης του αποφεύγει την απλοϊκή μηχανιστική γραμμική προσέγγιση της εξάρτησης. Παρότι οι εξαρτησιακές σχέσεις ακολουθήσαν ανοδική πορεία, «η εισβολή και η επικράτηση του ιμπεριαλισμού ιστορικά δεν έγινε με τρόπο ενιαίο και ομοιογενή» («Γράμμα», 1967: 13). Έτσι, εξετάζει τη διαδικασία διείσδυσης των μονοπωλίων και το ρόλο τους τόσο στα προβλήματα ανάπτυξης των εγχώριων επιχειρήσεων όσο και στην αδυναμία αναδιάρθρωσης της αγροτικής οικονομίας με βάση τις καπιταλιστικές σχέσεις. Θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι στο «Γράμμα» δεν υπάρχει η παραμικρή αναφορά σε μισοφεουδαρικά υπολείμματα. Απεναντίας, με έναν έμμεσο τρόπο προσπερνάει αυτές τις απόψεις, αφού υποστηρίζει ότι καταργήθηκαν σε πολύ μεγάλο βαθμό οι φεουδαρχικές σχέσεις ήδη από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Και στη συνέχεια διαπιστώνει την ολοκληρωτική κυριαρχία των μονοπωλίων στην ύπαιθρο μέσω του κρατικού μηχανισμού και του τραπεζικού συστήματος, που είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή προλεταριοποίηση του πιο μεγάλου μέρους της

αγροτικής μάζας. Δηλαδή, εδώ αποφεύγεται η μηχανιστική μεταφορά της μαοϊκής ανάλυσης για την αγροτιά και, απεναντίας, γίνεται προσπάθεια να καταδειχθεί γιατί στην Ελλάδα τα αγροτικά στρώματα δεν κατάφεραν τελικά να διαφοροποιηθούν ταξικά, με τελική κατάληξη την ενσωμάτωση των πλούσιων αγροτών στην καπιταλιστική διαδικασία, τη στροφή των μεσαίων αγροτικών στρωμάτων στις υπηρεσίες και την προλεταριοποίηση της μεγάλης μάζας των φτωχών αγροτών.

Το δεύτερο διακριτό σημείο σ' αυτή τη σκιαγράφηση των τάξεων στην ελληνική κοινωνία, η οποία εμφανέστατα προσπαθεί να ακολουθήσει τη λενινιστική και μαοϊκή μεθοδολογία, είναι η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στη λεγόμενη μεσαία αστική τάξη και στα ιδιαίτερα συμφέροντά της. Εν αντιθέσει, υποστηρίζεται ότι τα *«μεσαία αστικά στρώματα [...] δείχνουν μια αύξουσα τάση πρόσδεσης στα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα, παίρνοντας ένα χαρακτηρισμό όλο και πιο παρασιτικό»* («Γράμμα», 1967: 14). Ακόμη όμως μεγαλύτερο ενδιαφέρον έχει η απλή, δυστυχώς, αναφορά στη «γραφειοκρατική κάστα» ως τμήμα της ντόπιας ολιγαρχίας. Διότι εδώ, κατά τη γνώμη μας, υπονοείται η αναγκαιότητα μιας προσέγγισης ανάλογης με αυτήν του Μάο για τον «γραφειοκρατικό καπιταλισμό»¹⁵, με βάση την οποία γίνεται τα τελευταία χρόνια μια αρκετά δημιουργική συζήτηση στους κόλπους του μαοϊστικού κινήματος στη Λατινική Αμερική.

15. Αυτό το μονοπωλιακό κεφάλαιο, σε συνδυασμό με την κρατική εξουσία, έχει καταστεί κρατικός μονοπωλιακός καπιταλισμός. Αυτός ο μονοπωλιακός καπιταλισμός, άρρηκτα συνδεδεμένος με τον ξένο ιμπεριαλισμό, την εγχώρια τάξη γαιοκτημόνων και τους πλούσιους αγρότες παλαιού τύπου, έχει γίνει κομπραδόρικος, φεουδαλικός, κρατικο-μονοπωλιακός καπιταλισμός. [...] Αυτό το κεφάλαιο είναι ευρέως γνωστό στην Κίνα ως γραφειοκρατικό κεφάλαιο. Αυτή η καπιταλιστική τάξη, γνωστή ως γραφειοκρατικό-καπιταλιστική τάξη, είναι η μεγάλη αστική τάξη της Κίνας. (Μάο Τσε-τουνγκ, «Η σημερινή κατάσταση και τα καθήκοντά μας» [25/12/47], *Διαλεγμένα Έργα*, τόμος IV).

Όλες αυτές οι αναλύσεις βέβαια αναγκαστικά καταλήγουν στον χαρακτήρα της κοινωνικής αλλαγής και της επαναστατικής διαδικασίας στην Ελλάδα. Και τα δύο κείμενα μιλάνε για «βαθιά αντιιμπεριαλιστική δημοκρατική αλλαγή» που θα υλοποιήσει ένα ενιαίο, πλατύ, αντιιμπεριαλιστικό-δημοκρατικό λαϊκό μέτωπο. Στο «Γράμμα» όμως τονίζεται ότι θα είναι «νεοδημοκρατική» και «ριζική», υπονοώντας ακριβώς τη μαοϊκή ανάλυση ότι θα είναι τμήμα της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης. Επί αυτού του ζητήματος έχει γίνει συγκεκριμένα αυστηρή κριτική (Κουλουρής, 2005), ότι δηλαδή υποβαθμίζεται ο πρωτοπόρος ρόλος του προλεταριάτου και του κόμματός του, η οποία δυστυχώς δεν πυροδότησε κάποιον διάλογο ώστε να διευκρινιστούν πτυχές αυτού του προβλήματος. Εδώ, απλώς να επισημάνουμε ότι στο «Γράμμα» τονίζεται ρητά πως στη δεκαετία του 1960 η ελληνική εργατική τάξη κατείχε *«ένα ψηλό επίπεδο ταξικής και πολιτικής συνείδησης και βρέθηκε πάντα στη φυσική της θέση που είναι η πρωτοπορία των λαϊκών αγώνων»* («Γράμμα», 1967: 15). Η επιμονή παρακάτω ότι παρά τις συνθήκες της φασιστικής δικτατορίας, η κύρια αντίθεση στην ελληνική κοινωνία παραμένει και οξύνεται μεταξύ του ιμπεριαλισμού και των ντόπιων υποτακτικών του και από την άλλη των καταπιεσμένων τάξεων και κοινωνικών κατηγοριών («Γράμμα», 1967: 17) υποδηλώνει ακριβώς το βάθος της αναγκαίας κοινωνικής αλλαγής, η οποία δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς τον ηγεμονικό ρόλο της εργατικής τάξης και του κόμματός της. Αν και πράγματι κάτι τέτοιο δεν δηλώνεται ρητά στο «Γράμμα», αυτό γίνεται στο πρώτο φύλλο της *Προλεταριακής Σημαίας*, τον Δεκέμβριο του 1968. Εκεί, στο άρθρο «Τι χρειάζεται;» διαβάζουμε ότι το αντιδικτατορικό κίνημα:

[Δ]εν μπορεί ν' αναπτυχθεί παρά μόνο πάνω στη βάση της οικοδόμησης του αντιιμπεριαλιστικού απελευθερωτικού μετώπου. Μόνο ένα τέτοιο μέτωπο, με ραχοκοκκαλιά την εργατική τάξη, μπορεί να εμπνεύσει και να ενώσει τις πλατιές μάζες του λαού σε μια συνεπή και

αδιάκοπη πάλη ενάντια στο φασιστικό καθεστώς των Αμερικάνων. [...] Απαραίτητη προϋπόθεση για να παίξει τον ηγετικό ρόλο της η εργατική τάξη, είναι να κατευθύνεται από μια ορθή θεωρία και να διαθέτει ένα σωστό πολιτικό κόμμα. Η θεωρία αυτή δεν μπορεί παρά να είναι ο μαρξισμός-λενινισμός και το κόμμα αυτό δεν μπορεί να είναι άλλο από το επαναστατικό Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (σελ. 2).

Κλείνοντας αυτή τη συγκριτική επισκόπηση, μπορούμε να επισημάνουμε σήμερα, με την ευχέρεια της χρονικής απόστασης, την προσπάθεια του μ-λ κινήματος στην Ελλάδα, στα πρώτα του βήματα, να υπερβεί τη δεξιά στροφή του ΚΚΕ, αλλά και τα όρια αυτής της προσπάθειας στις συγκεκριμένες συγκυρίες της δεκαετίας του 1960. Διαπιστώνουμε σήμερα την αναγκαιότητα που υπήρχε να κατανοηθεί η αδυναμία της ηγεσίας του ΚΚΕ να αφομοιώσει δημιουργικά στις νέες συνθήκες της δεκαετίας του 1940 τη σημαντική βοήθεια που του είχε προσφέρει η παρέμβαση της Κομιντέρν στη διαμόρφωση του Προγράμματος του 1934. Η μετατροπή της *εξάρτησης σε υποτέλεια* και *υποδούλωση* εύκολα γλίστρησε στην υποβάθμιση του αντιιμπεριαλιστικού πλαισίου πάλης, με την προβολή της εθνικής ενότητας και της διεθνούς συνεργασίας, τις διπολικές κουτοπονιές και τις προτάσεις για πατριωτική κυβέρνηση, όπως αποδείχθηκε η τέλεια συνταγή για την ήττα. Το νεαρό μ-λ κίνημα, μελετώντας την κινεζική εμπειρία, εστίασε ξανά στον αντιιμπεριαλιστικό χαρακτήρα της επαναστατικής διαδικασίας και έκανε κάποιες τουλάχιστον προσπάθειες να αναλύσει τις τρέχουσες διεργασίες στην ελληνική κοινωνία, χωρίς όμως να ξεκόψει εντελώς από την αρνητική κληρονομιά.

Αντί επιλόγου

Στο παρόν άρθρο επιχειρήθηκε μια σκιαγράφηση των δυο βασικών και αντι-

παραθετικών τοποθετήσεων εντός του μ-λ κινήματος ήδη από τις απαρχές του. Στις θέσεις της ΣΠΑΚ, διά χειρός Ισαάκ Ιορδανίδη, βλέπουμε μια άκριτη επανάληψη θολών σημείων από παλιότερες προγραμματικές θέσεις του ΚΚΕ, που μετά το 1956 αξιοποιήθηκαν από τη νέα ηγεσία του ΚΚΕ για την αποδοχή της ταξικής συνεργασίας και την παγίωση του λεγκαλισμού. Επίσης, μια μάλλον μηχανιστική μεταφορά της κινέζικης εμπειρίας στην ελληνική πραγματικότητα. Στο «Γράμμα από την Ελλάδα», διά χειρός Γιάννη Χοντζέα, βλέπουμε μια προσπάθεια ανάλυσης της ελληνικής κοινωνίας και κατόπιν ερμηνείας της προκειμένου να χαραχτούν οι κατευθύνσεις για το επαναστατικό κίνημα στη χώρα. Αυτό αφορά τόσο το ζήτημα της πρωτοπορίας όσο και των συμμαχιών, ζητήματα τα οποία συναντάμε άλλοτε ως ερωτήματα κι άλλοτε ως βεβαιότητες μέχρι και σήμερα. Επί της ουσίας όμως αυτά τα ζητήματα θα έπρεπε να αποτελούν απόρροια της ταξικής ανάλυσης της ελληνικής κοινωνίας αλλά και της παγκόσμιας κατάστασης, κι αυτό αποτελεί

ένα διαρκές έλλειμμα από πλευράς του επαναστατικού κινήματος.

Όπως έχουμε επισημάνει και παραπάνω, η συγκεκριμένη περίπτωση δεν αφορά μόνο στο ελληνικό μ-λ κίνημα, αλλά αφορά το μ-λ κίνημα διεθνώς. Θα μπορούσε μάλιστα κανείς να ισχυριστεί πως αφορά το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα και τις διάφορες και διαφορετικές ιδεολογικές και πολιτικές συσσωματώσεις οι οποίες υπήρξαν, υπάρχουν ή θα υπάρξουν. Προσπαθήσαμε να αναδείξουμε την αναγκαιότητα κριτικής ανάλυσης και ανάλυσης, την ανάγκη ιστορικοποίησης του υπό έρευνα αντικειμένου, προκειμένου η εξαγωγή συμπερασμάτων και στην περίπτωση πολιτικών οργανισμών όπως αυτών υπό εξέταση, η παραγωγή πολιτικής γραμμής και κατευθύνσεων να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Η προσήλωση στις γραφές, όχι από την πλευρά της μεθοδολογίας, αλλά από την πλευρά του συνολικού πλαισίου, δεν μπορεί παρά να δημιουργεί κακέκτυπα μιας και η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται κι άρα δεν αντιγράφεται. **T**

b

Δανιηλίδης, Π. (1990). *Ο Πολύδωρος Θυμάτι*, Αθήνα: Ιστορικές Εκδόσεις ΚΚΕ (2008). *Προγραμματικά Ντοκουμέντα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. **ΚΚΕ** (2010). *Πρακτικά. Η 6η Πλατιά ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, 11- 12 Μάρτη 1956*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. **ΚΚΕ** (2011). *Πρακτικά. Η 7η Πλατιά ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, 18- 24 Φλεβάρη 1957*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή. **Κουλούρης, Ν.** (2005). «Η ταξική βάση και το ιδεολογικό περιεχόμενο του κινήματος της “Συνεπούς Αριστεράς”». Κριτική ανασκόπηση των αντιλήψεων της ΟΜΛΕ (1964-1976) για την ανασύσταση του ΚΚΕ και την επερχόμενη “Λαϊκοδημοκρατική Αλλαγή”», στο *Η αριστερά συζητά, ενώνεται, αντιπαρτίθεται, αλλάζει!*, Αθήνα: Α/συνέχεια. **Mais, C.** (2015). “Maoism,

Nationalism, and Anti-Colonialism”, στο Immanuel Ness και Zak Cope (επιμ.), *Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism*, Palgrave Macmillan, σσ. 875-818. **Μάο Τσε-τουγγκ** (1964). *Διαλεχτά Έργα τ. IV*, Αθήνα: Ιστορικές Εκδόσεις. **Μάο Τσε-τουγγκ** (1975α). *Η Νέα Δημοκρατία*, Αθήνα: Ιστορικές Εκδόσεις. **Μάο Τσετούγγκ** (1975β). *Το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας στο Ενιαίο Μέτωπο* [1938], Αθήνα: Ιστορικές Εκδόσεις. **Μάο Τσετούγγκ** (1975γ). *Ανάλυση των τάξεων της κινέζικης κοινωνίας* [1926], Αθήνα: Ιστορικές Εκδόσεις. **Νεφελούδης Β.** (1974). *ΑΧΤΙΝΑ Θ’*, Αθήνα: Ολκός. **Προλεταριακή Σημαία, Α’** Περίοδος (1968).

Προλεταριακή Σημαία, Β’ Περίοδος (Νοέμβρης 1976 - Γενάρης 1977). **Στεφάνου, Σ.** (2002). «Οι τρεις “φραξιονισμοί” του Άν-Στράτν», *Αρχειοτάξιο*, τεύχ. 4, Μάιος, σσ.147-155. **Σφήκας, Θ.** (2010). «“Ο προβολέας πάλι φωτίζει τις αμαρτίες μου”»; Ο εμφύλιος πόλεμος στην καθαίρεση του Νίκου Ζαχαριάδη», *Ιόνιος Λόγος* τ. 2, σσ. 367-392. **[Χοντζέας, Γ.]** (1968), «Τι χρειάζεται!», *Προλεταριακή Σημαία*, σσ. 1-2. **Χοντζέας, Γ.** (1974), «Οχι όπως πριν», *Λαϊκός Δρόμος*, 7 Σεπτεμβρίου. **[Χοντζέας, Γ.]** (1976), «Απ’ αφορμή της συμπλήρωσης 20 χρόνων από την “6η Ολομέλεια”»: Η επίθεση του ρεβιζιονισμού στον Άν-Στράτν», *Λαϊκός Δρόμος*, (17 Απριλίου [σ. 5], 24 Απριλίου [σ. 5] και 30 Απριλίου [σ. 5]).